

СЕРЕДНЬОВІЧНИЙ ЦВИНТАР ПРИ КОСТЕЛІ СВ. АНДРІЯ У ДУБНІ

2003 року в притворі колишнього бернардинського костелу (сьогодні – це діючий православний Свято-Миколаївський кафедральний собор) у Дубні автором були проведені археологічні дослідження. Розкоп площею 5,40 x 1,90 м розплановано по центральній осі костелу у притворі (рис. 1). Параметри розкопу обумовлені зрозумілими обмеженнями щодо розкриття площі у діючому храмі і зведені до розмірів конструктивних елементів будівлі, а саме: ширина розкопу відповідає ширині арки дверного прорізу, а довжина – рівна ширині притвору.

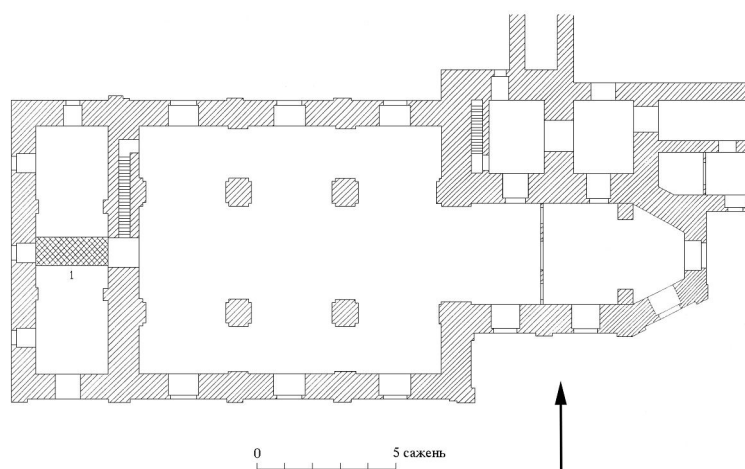

Рис. 1. Дубно. Бернардинський костел. Загальний план з 1865 р.
Умовні позначення: 1 – розкоп 1 2003 р.
Fig. 1. Dubno. Bernardynian church. General plan from 1865.
Conventional marks: 1 – excavation area 1 of 2003

Стратиграфія нашарувань простежена до рівня материка, який виступив на глибині 2.00 м від сучасного рівня долівки притвору, вкритої плиткою (рис. 2). Найповніше стратиграфічна ситуація відображена у північній стінці розкопу. Первісний уклад нашарувань на більшій частині досліджуваної площі до глибини 1,00 м знищили котловани та траншеї. Останні пов'язані з ремонтно-будівельними роботами, що проводилися як у притворі, так і в усій споруді храму в післявоєнний час, коли у будівлі колишнього костелу розміщувалися різноманітні склади. Незначні ділянки культурного шару первісної денної поверхні у вигляді щільного темно-сірого ґрунту товщиною 55-110 см виступили відразу під насипним шаром ґрунту, насиченим будівельним сміттям. Нижче залягав шар лесового суглинку потужністю 55-120 см, під яким на глибині 2,00-2,10 м знаходився світло-бежевий материковий суглинок, насичений вапняковими конкреціями. Ускладнену сучасними перекопами стратиграфію довершують могильні ями, які були опущені у темно-сірий щільний ґрунт культурного шару та сіро-бежевий лесовий суглинок, а окремі сягали материка. Вкопування одних могил в інші, перемішана земля їх заповнення, а також активна діяльність дрібних гризунів спричинили неоднорідний, плямистий характер нашарувань.

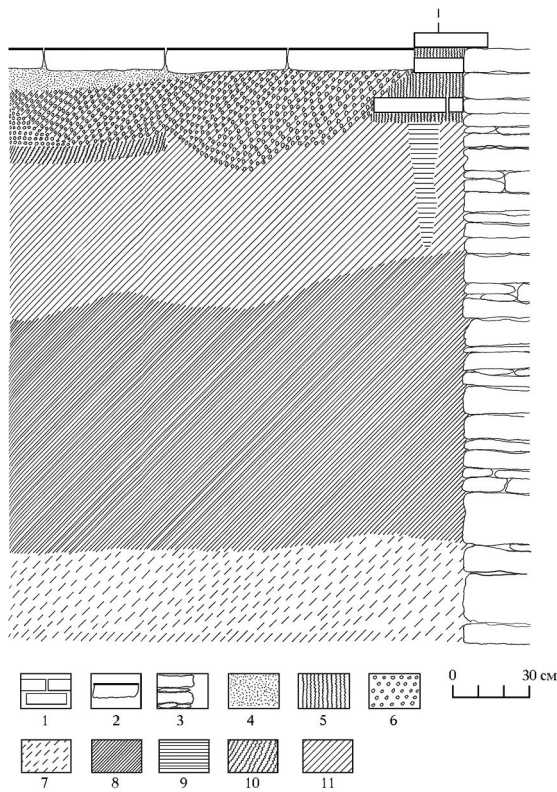

Рис. 2. Дубно. Бернардинський костел. Притвор. Розкоп 1. Фрагмент північного перерізу. Умовні позначення: 1 – цегляна кладка, 2 – кам'яні плити долівки, 3 – кам'яна кладка, 4 – пісок, 5 – будівельний розчин, 6 – гравій, 7 – материк, 8 – лесовий суглинок, 9 – світло-сірий сипкий ґрунт, 10 – жовта глина, 11 – темно-сірий ґрунт культурного шару
 Fig. 2. Dubno. Bernardynian church. Atrium. Excavation area 1. Fragment of northern cross-section. Conventional marks: 1 – brick footbridge; 2 – stone plates of bottom; 3 – stone footbridge; 4 – sand; 5 – building mortar; 6 – gravel; 7 – main-land; 8 – leess-like clayey soil; 9 – light-grey crumbly soil; 10 – yellow clay; 11 – dark-grey soil of cultural layer

завершення залили ще 4-5 см шар розчину, який вирівняли з верхнім краєм фундаменту і на цій “подушці” виклали першу цеглу цоколя рельєфного порталу, що оздоблює арку вхідного отвору. Західний фундамент притвору був викладений з аналогічних брил каменю-черепашника на розчині і, на відміну від східного фундаменту, не мав щілин.

Характеристика поховань

В межах розкопу, на площі 10,26 м², виявлено 23 поховання. За глибиною залягання домовин виділено шість рівнів поховань. Усі поховання репрезентують ґрунтові тілопокладення у дерев'яних трунах, які були встановлені на невеличких камінцях, що нещільно встеляли дно могильної ями. Переважну більшість поховань становлять тілопокладення із західною орієнтацією, для яких притаманна відсутність поховального інвентаря.

В якості західної і східної стінок розкопу виступали оголені ділянки відповідно східного та західного фундаментів притвору. За уся історію архітектурних досліджень споруди підмурки костелу було розкрито вперше. Вони досліджені до відмітки 2,40 м. Східний фундамент є спільним для притвору і моліЛЬНОЇ зали. Він складається з великих брил колотого каменю-черепашника, щілини поміж якими забутовано дрібнішим камінням на вапняному розчині світло-сірого відтінку. Обидва стрічкові фундаменти влаштовані у рови з вертикальними стінками. На західному лиці східного муру простежено горизонтальний шов, який може вказувати на поверстову технологію спорудження конструкції. На головній осі храму у стрічковому фундаменті під аркою відзначено глибоку тріщину завширшки 8-10 см, яка свідчить про часткову деформацію конструктивної основи будівлі. Під цоколем лівої півколони порталу на глибині 30 см від поверхні обрізу фундаменту і на відстані 10 см від західного лиця конструкції зафіксовано сліди потужного кола діаметром 12 см і довжиною 50 см (рис. 2). Цей кіл був вбитий вертикально у темно-сірий ґрунт культурного шару і відповідав нарізнику дверного прорізу.

Коли фундамент було виведено вище на 30 см від денної поверхні часу спорудження костелу, поверх кола просто на ґрунт помістили шар розчину (5 см), на який уклали ряд цегли; після цього залили ще потужніший шар розчину товщиною 10 см, на який уклали ряд цегли; на

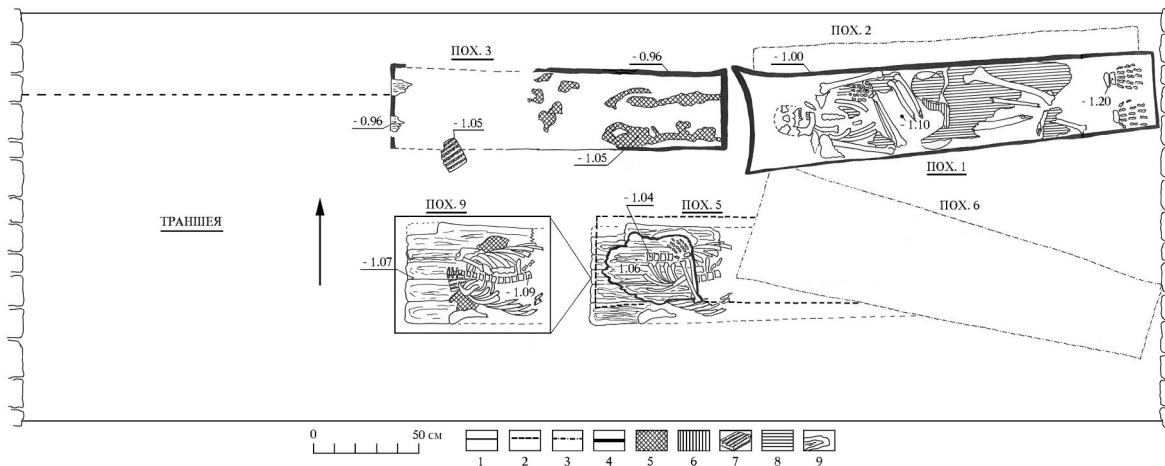

Рис. 3. Дубно. Бернардинський костел. Притвор. Розкоп 1. План 1 рівня поховань (гл. 1,05 – 1,10 м). Умовні позначення: 1 – контури дна домовини, 2 – знищена частина домовини, 3 – контури могильної ями, 4 – обриси домовини, 5 – кальциновані кістки, 6 – рештки одягу, 7 – рештки пояса, 8 – дошки, 9 – цегла-пальчатка

Fig. 3. Dubno. Bernardynian church. Atrium. Excavation area 1. Plan of the first burial layer (depth 1,05 – 1,10 m). Conventional marks: 1 – contours of coffins bottom; 2 – destroyed part of the coffin; 3 – contours of graves pit; 4 – contours of the coffin; 5 – calcium bones; 6 – remains of the dress; 7 – remains of belt; 8 – board; 9 – hand-made bricks

1 рівень (глибина 1,05 – 1,10 м). На цій глибині залягало лише чотири поховання (рис. 3).

Поховання 1. Обриси домовини простежені на гл. 1,05 м. Над труною у заповненні могильної ями виявлено розрізнені кістки (фрагмент нижньої щелепи, тазової кістки, черепа), які походять із зруйнованого поховання. Під цими заповненням знаходилися залишки віка домовини, яке прогнулося і запалося у її середину. Вздовж правої збереженої сторони віко оздоблювали цвяшки із широкими капелюшками. Уся домовина в значній мірі деформована – бічні стінки ввігнулися до середини. Труна мала трапецієподібну форму, ширина якої виносилася в головах 50 см, в ногах 35 см і в довжину 200 см. Під віком знаходилися останки, які хоча й залягали в анатомічному порядку, але були потривожені. Найгірше зберігся череп, розтрощений і частково кальцинований. Характерною особливістю нижньої щелепи була присутність лише п'яти зубів на правій добре збереженій половині; ямки від решти зубів позаростали. Разом із значним стертям усіх наявних зубів це свідчить про похилий вік небіжчика. Кістяк лежав горілиць у випростаному положенні, головою на захід. Права рука, зігнута у лікті, кистю лежала на грудній клітці (в області серця); ліва рука, також зігнута у лікті, лежала нижче грудної клітки (в області живота). По всьому кістяку збереглися залишки світло-коричневого (первісно, мабуть, кармазинового) шовку від верхнього одягу – жупана. В області шиї виявлено фрагмент комірця-стійки, який запинався на потайний бронзовий гачок і петлю, а поверх них – на округлий гудзичок (діаметром 5 мм), сплетений із шовкових ниток і продітий у таку ж петлю. В аналогічний спосіб було сформовано застібку на грудях та на завужених донизу рукавах. Жупан був підперезаний поясом із цупкої шовкової тканини, скрученої джгутом. Поли жупана сягали нижче колін. Поряд із цим, слід відзначити, що лише права стегнова кістка знаходилася на своєму місці, решта кісток обох нижніх кінцівок (крім стіп) утворювали хаотичне нагромадження, огорнене полами жупана. Давній злам із слідами кальцинації на правій стегновій кістці свідчить про перелом правої ноги, яка так і не загоїлася. Кістки стіп обох кінцівок збереглися добре, але запалися разом із фрагментами домовини у нижче залягаючу труну більш давнього поховання 2. Просідання нижньої частини домовини, можливо, зумовило зрушення кісток нижніх кінцівок. Загальна довжина збережених останків виносилася 182 см. Кістяк залягав на гл. 1,10 м, на якій добре збереглося дно труни. Під черепом зафіксовано скупчення значної кількості якогось зілля, яке спорохнявіло і зітліло до чорного

кольору. Ним, ймовірно, була напхана подушка. Іншим зіллям було притрушене усе дно труни. При цьому відзначено відсутність будь-яких слідів внутрішньої оббивки домовини.

В якості супроводжуючого інвентаря виявлено лише напівзотлілі рештки парамана під спиною, який мав облямівку з рамочки з латинськими літерами, вишитими стіжком шовковими нитками. Знахідка, на жаль, не підлягає реставрації. Під домовиною знаходилися камінці вапняку діаметром до 10-15 см, які поклали під кути труни, а також зрідка розсипали під усім дном.

Поховання 3 знаходилося на відстані 3-10 см від поховання 1, із яким воно розташоване по одній лінії. Обриси домовини простежені на гл. 0,96 м. В головах збереглися фрагменти віка, однак верхня половина труни виявилася знищеною дном котловану. Натомість у відносно доброму стані збереглася нижня половина домовини, яку майже повністю вкривало віко. В цілому труна мала підпрямокутну форму; її розміри виносили в головах 37 см, в ногах 32 см при довжині 152 см. Останки збереглися лише в нижній половині домовини. Увесь кістяк кальцинований. По залишках слідів кальцинації можна було розрізнити обриси ніг та тазових кісток. Довжина збережених останків, які залягали на гл. 1,05 м, становить 90 см. Беручи до уваги загальну довжину труни (152 см) можемо припускати, що небіжчик був на зріст не більше 140-150 см, а отже, у цій могилі поховали неповнолітню особу, найімовірніше підлітка.

Небіжчик лежав горілиць у випростаному положенні, головою на захід. В межах знищеної верхньої половини поховання по правій стороні зафіксовано фрагмент цегли-пальчатки, який, очевидно, знаходився під черепом і був зміщений при прокопуванні сучасного котловану.

Поховання 5. Праворуч від поховання 1 на гл. 1,00 м зафіксовано контури могильної ями поховання 6, яке частково зруйнувало поховання 5.

Фрагмент труни поховання 5 (шириною 30 см) зберігся лише на рівні дна, яке фіксується на гл. 1,06 м. Кістки простежені на гл. 1,04 м. Поховання дуже знищене. В наявності лише права половина грудної клітки (ребра, хребці, верхня кінцівка), на окремих кістках якої відзначено сліди кальцинації. Загальна довжина збережених останків виносить 25 см. Кістяк лежав горілиць при західній орієнтації; права рука, зігнута у літі, кистю лежала на грудній клітці (в області серця).

Поховання 9. Під дном труни поховання 5 залягав 1-5 см шар темно-сірого ґрунту, який перекривав кістки з поховання 9, що знаходилося нижче. Ці два поховання, накладаючись одне на друге, містили немовби спресовані останки (окремі хребці поховання 9 були вдавнені у дно поховання 5). Поховання 9 зафіксоване також лише на рівні дна домовини, яке залягало на гл. 1,07 м у головах і 110 см – нижній збережений край. При цьому нижні ребра мали сліди механічного пошкодження, отриманого, без сумніву, під час риття могильної ями поховання 6, яке, як і у випадку з пох. 5, знищило нижню половину поховання 9.

Дно поховання 9 виносило у ширину 47 см і збереглося на довжину 60 см. Виявлені залишки кістяка загальною довжиною 47 см репрезентовані лише грудною кліткою. Усі кістки надзвичайно крихкі; у деяких кісткова тканина перетворилася у дуже пористу губчасту субстанцію жовтого кольору, в інших – відзначено сліди повної або часткової кальцинації, якої зазнав також і череп. Кістяк мав західну орієнтацію. Під шийними хребцями біля правої лопатки знаходився фрагмент цегли-пальчатки. Цегла під тиском верхніх нашарувань була вдавнена у дно труни. Між цеглою та шийними хребцями зафіксовано тоненький прошарок субстанції бордового кольору. Залишки аналогічної субстанції вкривали також і дно праворуч від черепа. Це дозволяє припускати, що домовина була оббита всередині тканиною бордового кольору. Подібного кольору, ймовірно, був і одяг небіжчика. Біля цегли, під верхніми ребрами знаходився фрагмент вінець гончарної тарілки.

2 рівень (гл. 1,12-1,20 м). На цьому рівні простежено три цілі та два зруйновані поховання (рис. 4). Поряд із ними відзначено обриси кількох більш давніх могильних ям, які були перекриті згаданими вище п'ятьма похованнями. Ця обставина зумовила надзвичайну стратиграфічну строкатість горизонту.

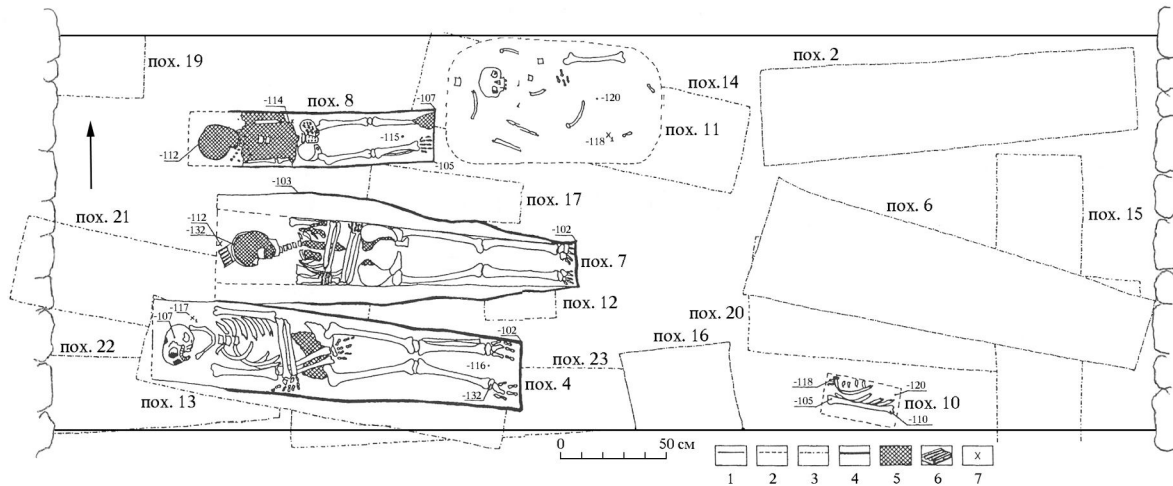

Рис. 4. Дубно. Бернардинський костел. Притвор. Розкоп 1. План 2 рівня поховань (гл. 1,12 – 1,20 м). Умовні позначення: 1 – контури дна домовини, 2 – знищена частина домовини, 3 – контури могильної ями, 4 – обриси домовини, 5 – кальциновані кістки, 6 – цегла-пальчатка, 7 – знахідка
 Fig. 4. Dubno. Bernardynian church. Atrium. Excavation area 1. Plan of the second burial layer (depth 1,12 – 1,20 m). Conventional marks: 1 – contours of coffins bottom; 2 – destroyed part of the coffin; 3 – contours of graves pit; 4 – contours of the coffin; 5 – calcium bones; 6 – hand-made bricks; 7 – find

Поховання 4. Обриси домовини зафіксовано на гл. 1,02 м. Вздовж правої сторони труни простежене віко. Поздовжні стіни домовини збереглися від рівня ніг до плечових кісток кістяка, вище (у головах) – лише дно. В цілому, труна мала підпрямокутну форму розміром у головах 39 см, в ногах 30 см і довжину 177 см. Слід відзначити, що внутрішні площини поздовжніх стінок домовини деформовані – ввігнуті до середини, через що складалося враження, що кістяк лежав немовби затиснутий з обох боків. Крім цього, вздовж осі труни, по її дні простежена тріщина розлому, в результаті якої уся права половина поховання 4 провалилася у нижче залягаюче поховання 13. Особливо запалась права нога, стопа якої опустилася аж на 16 см нижче первісного рівня дна труни.

Останки збереглися у задовільному стані. Простежено кальцинацію тазових кісток і відзначено підвищену крихкість кісток черепа. При цьому привертала увагу анатомічна особливість нижньої щелепи, яка при загальній досить значній ширині була дуже низька (висотою всього 2 см).

Небіжчик лежав первісно горілиць (згодом череп змістився лицевою частиною вправо), у випростаному положенні із західною орієнтацією; ліва рука, зігнута у лікті, кистю накладалася на лікоть правої руки, яка, злегка зігнута у лікті, лежала між тазовими кістками. Подібне положення верхніх кінцівок є зміщене. Первісно небіжчику уклали руки одна біля другої на животі. Загальна довжина кістяка, який залягав на гл. 1,16-1,17 м, виносила 173 см. На рівні дна домовини, ліворуч від нижньої щелепи зафіксовано маленький фрагмент гончарного горщика. Під черепом знаходився уламок щитка кахлі та невеличкі шматки цегли.

Поховання 7. Контури стінок домовини, які збереглися від рівня ніг до плечових кісток кістяка (вище, в області черепа відзначено лише залишки деревного тліну), простежено на гл. 1,02-1,03 м. Труна була дуже деформована. Стінки домовини, немовби зазнавши тиску зверху, розхилилися назовні; при цьому, дугасто вигнувшись, вони надали труні коритоподібного вигляду. Судячи з пропорцій днища, домовина мала розміри в головах 35 см, в ногах 20 см і довжину 177 см.

Кістяк зберігся повністю. В зоні тазових кісток та грудної клітки відзначено ділянки кальцинованих кісток. Останки залягали на гл. 1,12 м, однак череп провалився під труну на 20 см так, що його роздавлена і кальцинована лицева частина опинилася на рівні днища.

Небіжчик при західній орієнтації лежав горілиць у випростаному положенні. Права рука, зігнута у лікті, лежала кистю на тазових кістках (в області живота); ліва рука, зігнута у лікті, кистю лежала на правому плечі. Загальна довжина кістяка – 170 см. Біля черепа зафіксовано фрагменти цегли-пальчатки і маленький уламок гончарного горщика.

Поховання 8. Контури домовини виступили на гл. 1,05-1,07 м. Труна, яка збереглася майже повністю (за винятком ділянки біля черепа), мала злегка ввігнуте і тріснуте в ногах віко. Ліва бічна стінка домовини струхлявіла до однорідного шару червоно-коричневого деревного тліну. Не зважаючи на певну деформацію, труна мала прямокутну форму розміром 25 x 120 см. Під віком знаходилися залишки кістяка, більша частина якого зазнала кальцинації. Частково збереглися тазові кістки, нижні кінцівки (окрім лівої стопи), обидві плечові кістки, права кисть та два хребці. Повністю кальцинувався череп та грудна клітка. Кістяк лежав у випростаному положенні, горілиць (череп, судячи з розташування зубів, повернений лицевою частиною вліво), головою орієнтований на захід. Руки, зігнуті у ліктях, лежали навхрест на тазових кістках. Загальна довжина збережених останків – 113 см. Кістяк залягав на гл. 1,15 м.

Під віком в області грудної клітки виявлено два фрагменти гончарних горщиків. В області шийних хребців простежено розсип намистин. Судячи зі збереженості кісток та молочних зубів, поховання належало дитині віком до 7 років. Присутність такої характерної оздобы, як намисто, дозволяє припустити, що це була дівчинка.

Поховання 10 – єдине, яке виявлене на цьому рівні у східній частині шурфу. Могильні ями, густо розташовані і глибоко опущені в ґрунт на цій ділянці, очевидно, знищили давніші поховання, які залягали мілко (про що свідчать розрізнені людські кістки в заповненні перших). Залишки поховання 10 зафіксовані на гл. 1,05-1,10 м без слідів домовини. Кістки дуже крихкі. Збереглося лише кілька ребер та плечова кістка правої руки. Рівень, на якому залягала грудна клітка, був значно глибший і сягав 1,20 м.

Поховання 11. Впритул до північного борта розкопу, посередині його довжини на ділянці площею 60 x 110 см зафіксовано розкид людських кісток, які походили зі знищеного поховання. Кістки без слідів домовини залягали на гл. 1,20 м. Зберігся череп (без нижньої щелепи), кілька ребер, хребців, фаланги пальців рук та ніг, передпліччя та стегнова кістка. При загальному розкиді поховання зберегло західну орієнтацію. В межах цього скупчення кісток виявлено фрагмент гончарного горщика.

3 рівень (гл. 1,37-1,50 м). На цій глибині виявлено шість поховань (рис. 5).

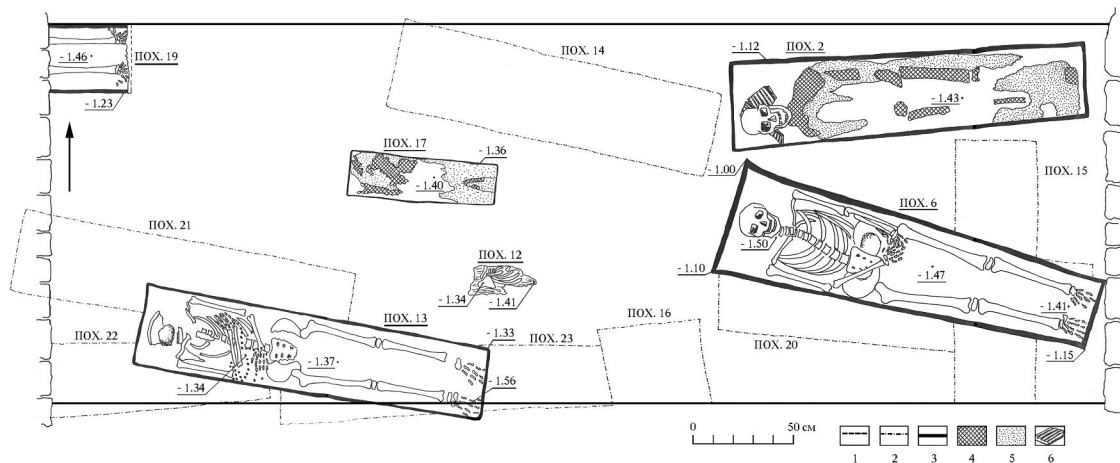

Рис. 5. Дубно. Бернардинський костел. Притвор. Розкоп 1. План 3 рівня поховань (гл. 1,37 – 1,50 м). Умовні позначення: 1 – знищена частина домовини, 2 – контури могильної ями, 3 – обриси домовини, 4 – кальциновані кістки, 5 – тлін, 6 – цегла-пальчатка

Fig. 5. Dubno. Bernardynian church. Atrium excavation area 1. Plan of the third burial layer (depth 1,37 – 1,50 m). Conventional marks: 1 – destroyed part of the coffin; 2 – contours of graves pit; 3 – contours of the coffin; 4 – calcium bones; 5 – dust; 6 – hand-made bricks

Поховання 2 знаходилося під похованням 1, але його домовина була трохи коротша і не доходила до східного фундаменту притвору. Обриси труни зафіксовані на гл. 1,12 м. Їй притаманна підпрямокутна форма шириною в головах 43 см, в ногах 35 см і у довжину 180 см. Віко збереглося повністю (крім ділянки в області черепа), хоча й запалося глибоко у домовину. Під віком простежено останки переважно у вигляді кальцинованих кісток і шару тліну (із кісток, дерева, одягу), перемішаного із сірим ґрунтом заповнення. Дуже добре зберігся череп. Його анатомічною особливістю була вузьколикість і доліхокранія. Кістяк, орієнтований черепом на захід, лежав горілиць у випростаному положенні. Положення рук невідоме. Загальна довжина збережених останків, що залягали на гл. 1,43 м, виносила 173 см.

На лобовій кістці виявлено маленький клаптик дуже тонкої шовкової тканини (можливо рештки чепця або шапки). Під черепом на дні домовини знаходилося чотири фрагменти цегли-пальчатки.

Поховання 6. Контури домовини зафіксовані на глибині 1,00-1,15 м. Вона знаходилася поблизу поховання 2, під незначним кутом до нього. Лівим нижнім кутом домовина впиралася у східний фундамент притвору. В цілому, трапецієподібної форми труна відзначалася товстими (3-4 см) стінками і великими розмірами: головах – 57 см, в ногах – 37 см і у довжину 194 см. По усій поверхні домовини до середини запалося віко, дошки якого настільки прогнили, що крізь них продавилися суглоби нижніх кінцівок та череп. Особливо зітліли стінки труни, які при найменшому дотику розсипалися на порошок, що створювало певні труднощі при розчистці останків. Дерево домовини, що набуло червоно-коричневого кольору, дуже волокнисте, при чому поздовжні волокна почали відразу відшаровуватися під дією повітря.

Під віком знаходилися добре збережені останки. Кістяк відзначався загальною масивністю і довжиною. Він лежав горілиць, черепом орієнтований на захід (із відхиленням на північний захід), у випростаному положенні. Ліва рука небіжчика, випростана вздовж тулуба, кистю лежала на стегні; права рука, злегка зігнута у лікті, кистю накладалася на ліву кисть. Той факт, що ліве передпліччя знаходилося на стегновій кістці, а не біля неї, і до того ж його положення по відношенню до кисті було зміщене, дозволяє стверджувати, що первісно обидві руки уклали небіжчикові на животі. Кістяк загальною довжиною 180 см залягав на гл. 1,47 м.

В заповненні домовини виявлено невеличкий фрагмент шовкової тканини зі слідами від цвяхів, яка безперечно, походила з внутрішньої оббивки труни.

Під черепом в області верхніх шийних хребців зафіксовано підківку від підбора чобота (?) та фрагмент шкіри від взуття. Біля підківки знаходився уламок цегли.

Поховання 12 зафіксовано у центральній частині розкопу. Кістки, які простежені на гл. 1,34 м, залягали на фрагменті дна труни, яке струхлявіло до тонкого шару деревного тліну. З усього кістяка частково збереглася лише права частина грудної клітки (ключиця, лопатка та кілька ребер). Довжина виявлених останків – 22 см. Судячи з розміру кісток, це поховання належало дитині віком до 6 років. Кістяк зберіг загальну західну орієнтацію і лежав навznak на гл. 1,41 м.

Поховання 13. Під південний борт розкопу заходило поховання 13, яке було розташоване на відстані 47 см від західного фундаменту притвору. Обриси домовини зафіксовані вже на глибині 1,33 м. Труна збереглася повністю, а віко – фрагментарно. Домовина мала підпрямокутну форму розміром у головах 39 см, в ногах 35 см і довжиною 176 см. Кістяк зберігся повністю; на окремих кістках відзначено сліди кальцинації. Черепна коробка виявилася роздавленою і заглибленою нижче рівня нижньої щелепи. Лицева частина відсутня, збереглися лише лобова та потилична кістки з уламком тім'яної. Стопи разом із дном труни провалилися (на 19 см) у сипке заповнення нижче залягаючого поховання 23. Кістяк лежав горілиць, черепом на захід, у випростаному положенні. Права рука, зігнута у лікті, лежала кистю на грудній клітці (в області серця); ліва рука, зігнута у лікті, лежала кистю на тазових кістках (в області живота). Кістяк залягав на гл. 1,37 м і виносив у довжину 170 см.

В області обох передпліччя виявлено розсип намистин від вервиці.

Поховання 17. Майже по осі розкопу, поблизу поховання 12 знаходилося ще одне дитяче поховання 17. Обриси домовини зафіксовано на гл. 1,36 м. Вона мала підпрямокутну форму розміром у головах 21 см, в ногах 19 см і довжиною 76 см. Від віка зберігся лише фрагмент однієї дошки. Кістяк повністю кальцинувався. В області черепа, який орієнтований на захід, відзначено фрагменти зубів. Останки збереглися на довжину 73 см і залягали на гл. 1,40 м, на якій простежено дно труни. Не підлягає сумніву, що дане поховання належало дитині і, судячи зі зросту, віком 1-1,5 роки.

Поховання 19. У процесі розчистки західного борту розкопу на гл. 1,23 м натрапили на торець нижньої частини домовини, яка знаходилася у північно-західному куті розкопу. Під дією повітря дерево торця розсипалося, відкривши обриси поперечного профілю усєї домовини і скупчення кісток фаланг нижніх кінцівок. Поховання 19 збереглося тільки у своїй нижній частині, яка впритул прилягала до кам'яного фундаменту притвору. Труна мала віко, під яким знаходилися голінки та стопи ніг. Обстеження цієї ділянки розкопу показало, що під час спорудження котловану під фундамент притвору, більша частина поховання 19, яка потрапила у його зону, була знищена. Нижня частина поховання, що знаходилася за межами фундаменту, залишилася не порушена. Таким чином, згідно стратиграфії об'єктів, поховання 19 перерізане фундаментом притвору.

Останки збереглися на довжину 33 см. Кістяк лежав горілиць, у випростаному положенні, при західній орієнтації. Останки залягали на глибині 1,46 м. У нижній частині голінок (в області щиколоток) на одному рівні відзначено плями чорного кольору, які, можливо, походять від взуття.

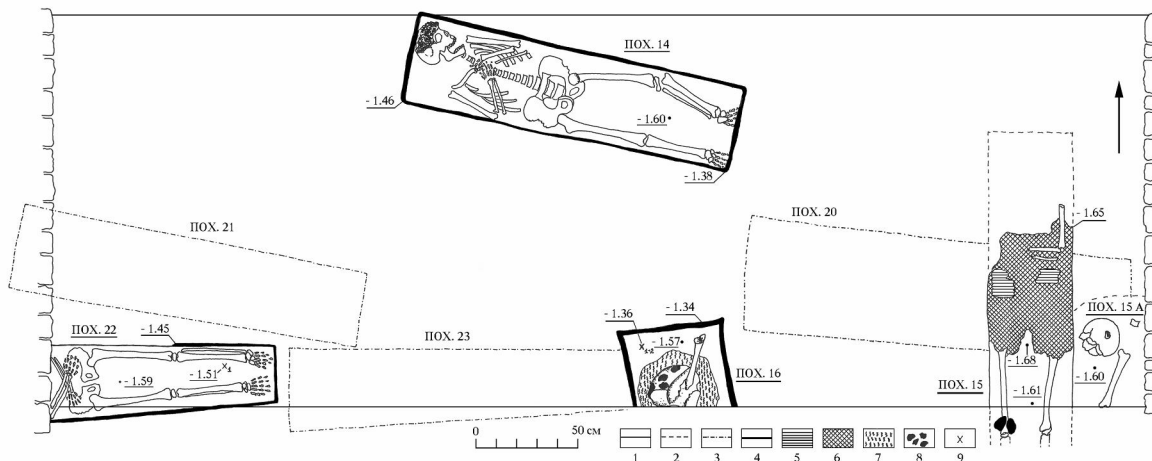

Рис. 6. Дубно. Бернардинський костел. Притвор. Розкоп 1. План 4 рівня поховань (гл. 1,51 – 1,61 м). Умовні позначення: 1 – контури дна домовини, 2 – знищена частина домовини, 3 – контури могильної ями, 4 – обриси домовини, 5 – залишки пояса, 6 – кальциновані кістки, 7 – скупчення зілля, 8 – залишки шкіряних виробів, 9 – знахідка

Fig. 6. Dubno. Bernardynian church. Atrium. Excavation area 1. Plan of the fourth burial layer (depth 1,51 – 1,61 m). Conventional marks: 1 – contours of coffins bottom; 2 – destroyed part of the coffin; 3 – contours of graves pit; 4 – contours of the coffin; 5 – remains of the belt; 6 – calcified bones; 7 – concentration of plants; 8 – remains of leather ware; 9 – find

4 рівень (гл. 1,51-1,61 м). У горизонті простежено п'ять поховань (рис. 6).

Поховання 14. Нижній правий кут труни зафіксований на гл. 1,38 м, а верхній – на гл. 1,46 м. У верхньому шарі заповнення домовини відзначено уламки дуже струхлявілого віка. Труні притаманна підпрямокутна форма розміром у головах 41 см, в ногах 39 см і довжиною 161 см. Під уламками віка розчищено в цілому добре збережений кістяк. Пошкоджений був лише череп, у якого розламалися лобова та тім'яна кістки. Натомість, верхня та нижня щелепи містили усі зуби, що навіть не мали слідів стерття. Цікаво, що 3-ті моляри, були вже сформовані

у лунках, але ще не прорізалися. Близький до прямого кут нижньої щелепи вказує на чоловічу стать небіжчика. Кістяк, орієнтований черепом на захід, лежав горілиць (череп повернений вліво), у випростаному положенні. Руки, зігнуті у ліктях, кистями накладалися одна на одну у верхній частині грудної клітки (в області серця). При цьому привертало увагу положення ніг, із яких ліва, зігнута у коліні впиралася у стінку труни, створюючи враження деформації кінцівки. Однак кістки ніг не відрізнялися по величині: стегнові мали довжину 40 см, а голінокві 32 см. Патологія полягала у неприродному розташуванні голівки тазостегнового суглоба, що вплинуло на загальну деформацію тазових кісток і лівої ноги зокрема. Усе це свідчить, що при житті ця особа мала проблеми з опорно-руховим апаратом, тобто кульгала.

Останки залягали на гл. 1,60 м і їх загальна довжина виносила 152 см. Невисокий зріст і особливо відмінний стан зубів із не прорізнаними останніми молярами (М-3) вказують на юну особу віком від 14 до 18 років.

Поховання 15. Залишки домовини простежено на гл. 1,60-1,65 м. З лівої сторони проявився фрагмент віка, яке прикривало останки від ліктя лівої руки аж до ніг. Поховання збережене фрагментарно – відсутній череп. Останки зазнали значної кальцинації в області грудної клітки і тазових кісток. Не зважаючи на це, частково збереглася ліва рука, а також кістки ніг. Слід зазначити, що на повну довжину простежено лише стегнові кістки, а голінки – лише у верхній частині, оскільки вони виходили за межі розкопу. При цьому привертало увагу рівень тілопокладення. Ноги залягали на гл. 1,61 м, де фіксується дно труни. Решта тулуба, починаючи від тазових кісток і до грудної клітки (очевидно в тому числі і череп), запали дещо глибше на гл. 1,68 м, що було викликано просіданням домовини у заповнення могильної ями нижче залягаючого поховання 20. Кістяк поховання 15 простежений на довжину 120 см. Характерною особливістю є загальна орієнтація останків на північ. Кістяк лежав горілиць, у випростаному положенні. Ліва рука, зігнута у лікті, спочивала на грудній клітці.

В області талії зафіксовано залишки пояса з цупкої шовкової тканини. На коліні правої ноги виявлено маленькі клаптики тонкої шкіри чорного кольору, яка, очевидно, походить від взуття.

Поховання 15а. Залишки окремого поховання, позначеного як 15а, зафіксовані між похованням 15 і східним фундаментом притвору. На гл. 1,60 м на площі 36 x 54 см виявлено розкид окремих кісток без домовини (перевернений вверх основою череп, стегнова кістка та хребець).

Поховання 16. Більша частина поховання залягала під південним бортом розкопу. Обриси домовини простежені на гл. 1,34 м. В ході розчистки з'ясувалося, що це була верхня частина великої труни без віка, стінки якої виносили 3-4 см у товщину. Її ширина становила 52 см. На рівні дна, яке зафіксоване на гл. 1,57 м, виявлено залишки порушеного тілопокладення (роздавлений череп темно-коричневого кольору, фрагмент лопатки, передпліччя). Судячи з розташування труни й останків, покійник був похований головою на північ.

В заповненні домовини на гл. 1,36 м виявлено ножеподібну крем'яну пластину і фрагмент гончарного горщика. На черепі відзначено невеличкі струхлявілі клаптики тонкої чорної шкіри, а під черепом – шар із соломи (якою мабуть, було вкрите усе днище), поверх якої знаходилося скупчення якогось зілля з дуже дрібними листочками.

Поховання 22. Обриси домовини зафіксовано на гл. 1,45 м. В ході розчистки з'ясувалося, що поховання збереглося від ніг до передпліччя, решта була знищена західним фундаментом притвору. Домовина збереглася дуже погано (відсутнє дно, стінки репрезентовані переважно шаром деревного тліну). Ширина труни в ногах виносить 26 см, максимальна ширина (в області передпліч) 36 см, простежена довжина 110 см. Останки збереглися на довжину 108 см і залягали на гл. 1,59 м.

Кістяк при загальній західній орієнтації лежав у випростаному положенні; руки, злегка зігнуті у ліктях, накладалися передпліччями одне на одне на тазових кістках (в області живота).

В заповненні поховання 22 на гл. 1,50 м виявлено крем'яний ребристий скол.

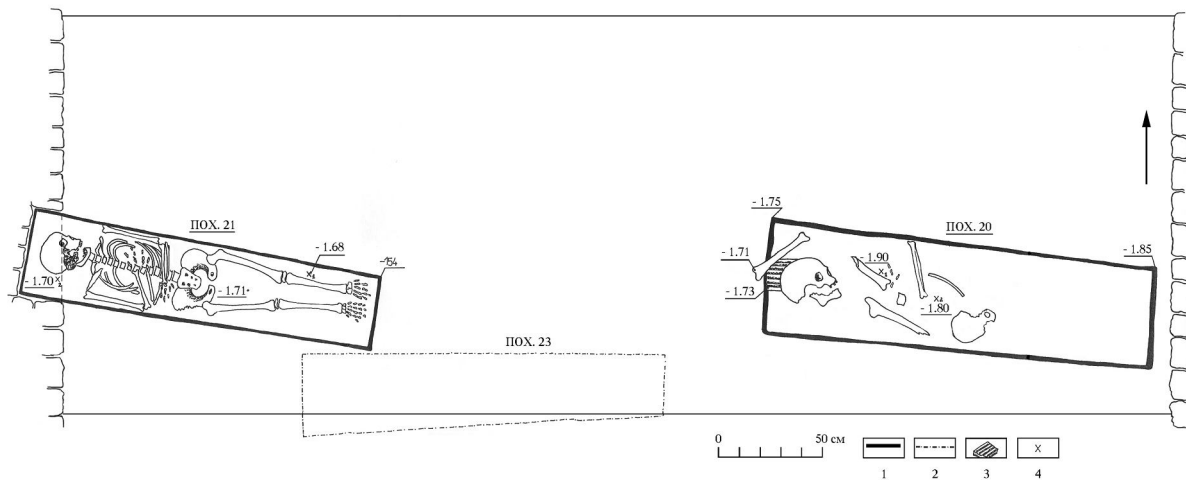

Рис. 7. Дубно. Бернардинський костел. Притвор. Розкоп 1. План 5 рівня поховань (гл. 1,71 – 1,90 м). Умовні позначення: 1 – обриси домовини, 2 – контури могильної ями, 3 – цегла-пальчатка, 4 – знахідка
 Fig. 7. Dubno. Bernardynian church. Atrium. Excavation area 1. Plan of the fifth burial layer (depth 1,71 – 1,90 m). Conventional marks: 1 – contours of coffins; 2 – contours of graves pit; 3 – hand-made bricks; 4 – find

5 рівень (гл. 1,71-1,90 м). На цьому рівні виявлено лише два поховання (рис. 7), хоча при зачистці проявилася кілька могильних плям (особливо у західній частині розкопу), які, ймовірно, походили від давніших, знищених поховань.

Поховання 20. Під вище згаданими похованнями 15 і 15а чітко простежувалися обриси могильної ями, яка впиралася у східний фундамент притвору. У верхніх шарах заповнення могильної ями відзначено тріски струхлявілої домовини і потрошені дрібні уламки кісток, а при західному краї – проявилися обриси цегли. Контури домовини виступили на гл. 1,75 м в головах і 1,85 м у ногах. В межах цієї труни на гл. 1,90 м залягали останки поховання 20. Зберігся череп, який потиличною кісткою був опертий на фрагмент цегли-пальчатки; над цією цеглою стирчала голінкова кістка, нижня частина якої була опущена в труну. Під черепом знаходилась тазова кістка, в області грудної клітки – фаланги кисті. Хаотично в межах домовини були розкидані: друга тазова кістка, уламки стегнових кісток, ребро, хребець, передпліччя. Усі ці кістки разом із сірим ґрунтом заповнення залягали на дошках, які виявилися глибоко запалим віком, крізь котре в окремих місцях випнулися кістки автентичного поховання 18. Поряд із цим слід відзначити, що при розчистці поховання 20 відзначено окремі уламки цеглин та камінців вапняку, що вкривали віко поховання 18 і походили з підсіпки під домовиною пох. 20. Таким чином, напівзруйноване поховання 20 залягало поверх поховання 18 у межах його домовини.

Не зважаючи на фрагментарний характер, останки поховання 20 мали виразну орієнтацію головою на захід.

В заповненні поховання, в області тазових кісток на гл. 1,80 м на рівні країв домовини виявлено крем'яну пластину, а в області грудної клітки на гл. 1,90 м – фрагмент гончарного горщика.

Поховання 21. Обриси домовини, яка прилягала впритул до західного фундаменту притвору, простежено на гл. 1,54 м. В ході розчистки поховання з'ясувалася наступна ситуація. Коли споруджували котлован під західний фундамент притвору, натрапили на поховання 21. Однак, оскільки труна нависала над ямою лише на 13-21 см, поховання не потривожили, а обмурували камінням. В результаті цього, коли домовина майже зовсім зігніла, у західному фундаменті притвору утворилася ніша висотою 40 см і шириною 45 см. Труна мала підпрямокутну форму розміром у головах 40 см, в ногах 33 см і довжиною 170 см. Останки збереглися повністю, залягали на гл. 1,71 м і виносили у довжину 160 см. Кістяк лежав

горілиць (череп повернений вліво), черепом орієнтований на захід, у випростаному положенні. Права рука, зігнута у лікті, кистю лежала на грудній клітці (в області серця); ліва рука, зігнута у лікті, кистю лежала під грудною кліткою (в області живота).

Біля лівої голінкової кістки на гл. 1,68 м виявлено крем'яну пластинку, а праворуч від черепа на гл. 1,70 м – крем'яний відщеп.

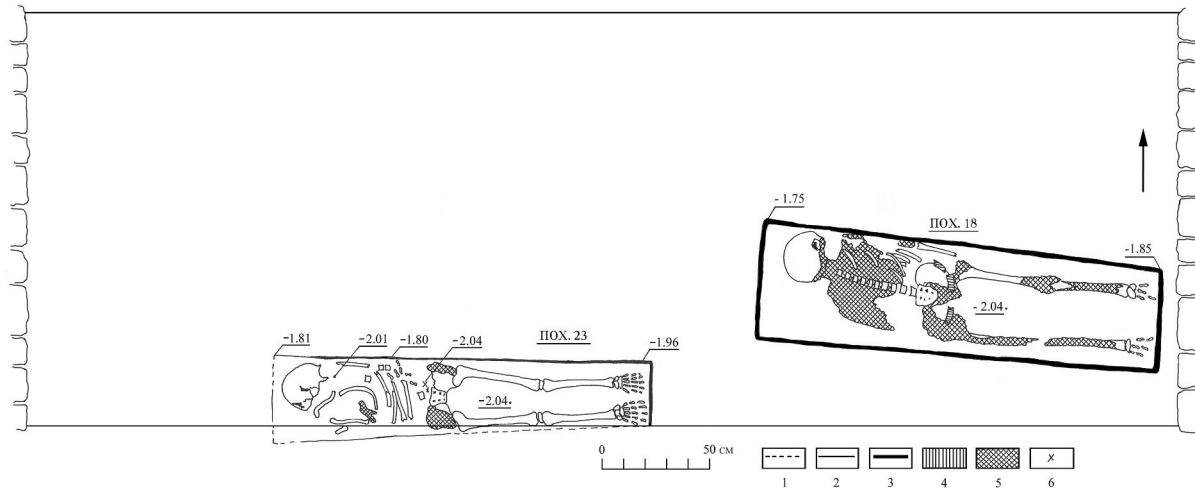

Рис. 8. Дубно. Бернардинський костел. Притвор. Розкоп 1. План 6 рівня поховань (гл. 2,04 м). Умовні позначення: 1 – знищена частина домовини, 2 – контури дна домовини, 3 – обриси домовини, 4 – залишки пояса, 5 – кальциновані кістки, 6 – знахідка

Fig. 8. Dubno. Bernardynian church. Atrium. Excavation area 1. Plan of the sixth burial layer (depth 2,04 m). Conventional marks: 1 – destroyed part of the coffin; 2 – contours of coffins bottom; 3 – contours of the coffin; 4 – remains of the belt; 5 – calcium bones; 6 – find

6 рівень (гл. 2,04 м). На цій глибині у верхніх шарах материка зафіксовано два поховання (рис. 8).

Поховання 18. Як зазначалося вище, у заповненні поховання 18 знаходилися рештки останків поховання 20 із попереднього ярусу. В цілому домовина поховання 18 добре збереглася і мала віко, верхній край якого був дещо зміщений праворуч. Для труни притаманні досить грубі дошки (товщиною 2-3 см) і підпрямокутна форма розміром у головах 52 см, в ногах 44 см і довжиною 185 см. Цікаво, що обриси домовини зафіксовані на різній глибині: верхній край – на гл. 1,75 м, нижній – на гл. 1,85 м. При заляганні дна на одному рівні (гл. 2,04 м) підтверджується, очевидна візуально, більша глибина домовини в головах, тобто у поздовжньому перерізі труна мала форму прямокутної трапеції.

Під віком знаходилися позначені слідами кальцинації останки, верхня частина яких (до тазових кісток) була дещо зміщена під лівий бік домовини. Кістяк лежав горілиць, з західною орієнтацією, у випростаному положенні. Руки випростані вздовж тулуба. Загальна довжина останків виносила 175 см.

В нижній частині тазових кісток зафіксовано залишки предмету, який настільки розклався, що не підлягає ідентифікації. Це були кількашарові смужки завширшки 3-4 см, субстанція яких містила окислені металеві волокна і відбитки переплетення тканини. Припускаю, що це міг бути зібганий пояс, тканий металевими нитками. Виявлені фрагменти під дією повітря остаточно розклалися.

Поховання 23. Під південним бортом розкопу у його західній частині відзначено прямокутні обриси кількох знищених могильних ям. На відстані 116 см від західного фундаменту притвору знаходилася прямокутна пляма могильної ями шириною 50 см, яка була орієнтована по осі північ-південь. Її заповнення на глибині 180-181 см містило окремі кістки останків, знищених вище залягаючим похованням (можливо, похованням 22). На глибині 2,04 м у цій же ямі зафіксовано скупчення кісток, яке залягало на дерев'яному дні труни. Дошки

домовини, укладені по лінії захід-схід, не могли бути пов'язаними з розглядуваною ямою, а отже, становили окреме поховання позначене як 23. Однак вище окреслена могильна яма

нанесла пошкодження у цій ділянці поховання 23: у напіврозбитого черепа збереглася лише черепна коробка, поблизу якої були розкидані окремі кістки (ключиці, ребро, фрагмент лопатки та плечової кістки). Для подальшої розчистки наступної могильної ями і виявлення контурів поховання 23 необхідно було зробити глибокий підбій у південному профілі розкопу. В результаті на гл. 1,80-1,81 м були зафіксовані стінки домовини в області грудної клітки, а на гл. 1,96 м – нижній край труни. На підставі простежених ділянок можна стверджувати, що домовина мала трапецієподібну форму розміром: в головах 41 см, в ногах 28 см і довжину 174 см. Загальна збереженість останків погана. Кістяк лежав горілиць, орієнтований черепом на захід, у випростаному положенні. Права рука, зігнута у лікті, кистю лежала на грудній клітці. Останки залягали на гл. 2,04 м; їх загальна довжина виносила 170 см. Біля тазових кісток на рівні дна труни виявлено крем'яний відщеп.

Аналіз та датування

речового матеріалу

З досліджуваного розкопу походить 208 предметів. Усі вони, без винятку, зафіксовані у похованнях у заповненні домовин. Більшість знахідок репрезентує вироби із глини (збережені у фрагментах)

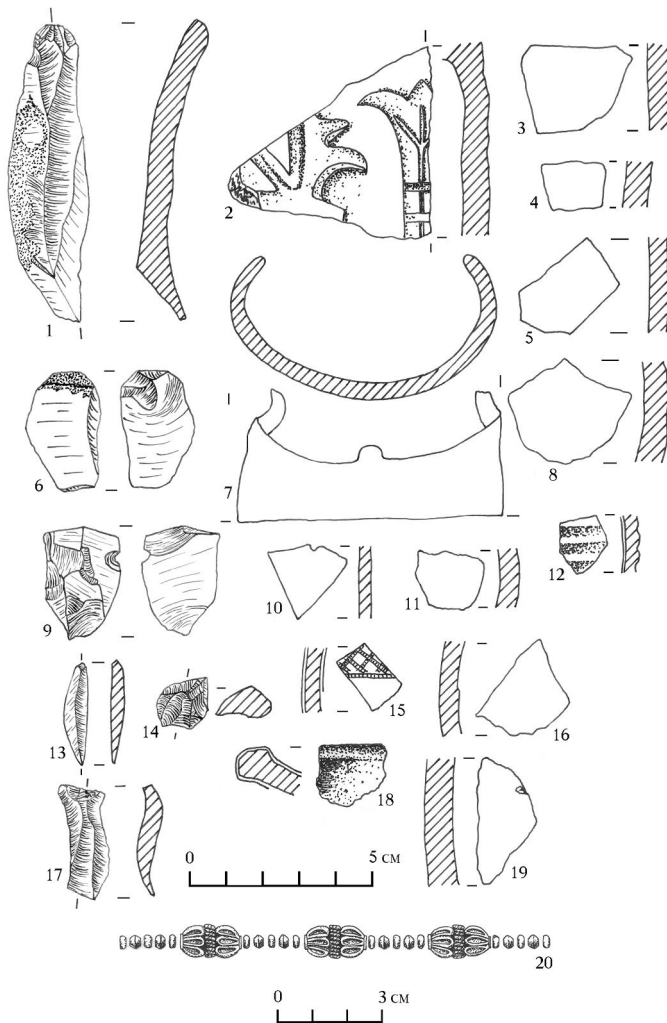

Рис. 9. Дубно. Бернардинський костел. Притвор. Розкоп 1. Речовий матеріал: 1, 16 – пох. 16; 2, 5, 8 – пох. 4; 3-4 – пох. 8; 6, 10 – пох. 20; 7 – пох. 6; 9 – пох. 23; 11, 15 – пох. 7; 12, 20 – пох. 13; 13 – пох. 22; 14, 17 – пох. 21; 18 – пох. 9; 19 – пох. 11

Fig. 8. Dubno. Bernardynian church. Atrium. Excavation area 1. Finds: 1, 16 – burial 16; 2, 5, 8 – burial 4; 3-4 – burial 8; 6, 10 – burial 20; 7 – burial 6; 9 – burial 23; 11, 15 – burial 7; 12, 20 – burial 13; 13 – burial 22; 14, 17 – burial 21; 18 – burial 9; 19 – burial 11

та відходи крем'яної індустрії. На цьому фоні виділяються артефакти, що відносяться до категорії оздоб, аксесуарів, деволюалій. В одному екземплярі виявлено монету.

Крем'яні артефакти складають нечисленну колекцію – 5 предметів, які залягали на різній глибині (в межах 1,36-2,04 м) і походять із перевідкладених шарів.

Найдавнішою у цій збірці є ножеподібна ребриста пластина (поховання 16), поверхня якої повністю вкрита молочною патиною (рис. 9, 1). Датується фінальним палеолітом – початком мезоліту*. До цього ж часу відносяться різцевий (рис. 9, 17) та нуклеоподібний (рис. 9, 14) коли із поховання 21, а також ребристий скол із поховання 22 (рис. 9, 13). Сировиною для

* Датування і визначення крем'яних знахідок здійснені докторами історичних наук Л. Мацкевим і О. Ситником, за що автор складає колегам слова глибокої вдячності.

різцевого сколу виступив напівпрозорий димчастий кремій; ребра сколів мають вигляд ниток білої патини. Нуклеподібний скол вкритий молочною та молочно-голубою патиною; у ребристого скола з напівпрозорого сіро-димчастого кременю одна грань вкрита кіркою, єдине поздовжнє ребро мало вигляд нитки білої патини.

У похованні 20 виявлено пластинчастий відщеп (рис. 9, 6). Сировиною для нього послужив напівпрозорий димчастий кремій. На широкому краю відщеп мав кірку. З поховання 23 походить уламок ножеподібної пластини з псевдоретушшою із сірого непрозорого кременю (рис. 9, 9). Обидва ці предмети попередньо відносяться до епохи бронзи.

Кераміка. Здобутий керамічний матеріал дуже неоднорідний як технологічно, так і хронологічно. Крім того, усі виявлені зразки – це дрібні і дуже дрібні фрагменти стінок горщиків (за єдиним винятком). Колекція кераміки складається з: ліпної та гончарної.

Ліпна кераміка. З поховання 11 походить уламок стінки горщика. Він виготовлений із глиняного тіста, насиченого крупнозернистим піском та шамотом; випалений до сірого кольору на зламі; заглажена поверхня виробу ззовні і зсередини вкрита білим ангобом; товщина стінки горщика – 8-9 мм (рис. 9, 19). Датується широко – епохою бронзи.

Уламок тонкостінного горщика виявлено у похованні 7. Він мав шершаву поверхню; виготовлений із глиняного тіста з домішками піску і дуже подрібненого шамоту; випалений до чорного кольору на зламі і сіро-коричневого на зовнішній та внутрішній поверхні; товщина стінки посудини становила 5 мм (рис. 9, 11). Датується епохою бронзи.

Поховання 8 містило уламок горщика з заглаженою поверхнею, випаленою до коричневого кольору ззовні і зсередини і до чорного на зламі; глиняне тісто насичене помітною кількістю дрібнозернистого піску та сильно подрібненими зернами шамоту; товщина стінки начиння – 6 мм (рис. 9, 3). Датується епохою бронзи.

Фрагмент стінки горщика знаходився у похованні 4. Начиння було виготовлене із глиняного тіста, насиченого домішками дрібнозернистого піску та жорстви; шерхата поверхня виробу випалена до коричневого кольору ззовні і до чорного зсередини, на зламі чорна; товщина стінки виробу – 6 мм (рис. 9, 8). Датується пізнім етапом епохи бронзи (комарівсько-тщинецька культура).

Гончарна кераміка. У похованні 7 виявлено дуже маленький, але характерний фрагмент тонкостінного (4 мм) горщика. Сировиною для його виготовлення послужила каолінова глина, насичена домішками дрібнозернистого кварцового піску; глиняне тісто випалене до білого одношарового кольору з утворенням міцного слабо пористого черепка; внутрішня поверхня горщика частково (до плічок) вкрита тонким шаром жовто-коричневої поливи; ззовні поверхня виробу оздоблена мотивом косої клітки, нанесеної зубчастим коліщатком, і вкрита шаром прозорої поливи салатого кольору (рис. 9, 15). Аналогічний посуд був поширений впродовж 2 пол. XVI – 1 пол. XVII ст.

У похованні 9 відзначено фрагмент вінець білоглиняної тарілки, виготовленої з каолінової глини, насиченої дрібнозернистим піском. Вінчик мав вигляд псевдовалика з ледь зазначеним ребром. Внутрішня поверхня тарілки вкрита поливою кремового кольору (рис. 9, 18). Датується 2 пол. XVI – XVII ст.

Уламок стінки горщика з поховання 4 виготовлений з каолінової глини, насиченої значною кількістю кварцового піску. Начиння випалене до одношарового білого кольору і додатково задимлене; товщина уламка – 5 мм (рис. 9, 5). Датується XVI – XVII ст.

З поховання 16 походить фрагмент стінки задимленого горщика. Начиння виготовлене із глиняного тіста, насиченого дрібнозернистим піском і випалене в редуکتивній атмосфері до чорного кольору; товщина уламка – 5 мм (рис. 9, 16). Аналогічний уламок задимленого горщика виявлений і в похованні 8; його товщина – 8 мм (рис. 9, 4). Обидва предмети датуються XVI – XVII ст.

Фрагмент тонкостінного (3 мм) горщика зафіксовано у похованні 20. Поверхня виробу гладка, тісто без видимих домішок випалене до одношарового білого кольору і задимлене до чорного кольору (рис. 9, 10). Датується XVI-XVII ст.

З поховання 13 походить маленький уламок стінки горщика. Виріб виготовлений із глиняного тіста, насиченого дрібнозернистим піском, випалений до одношарового білого кольору; зовнішня поверхня начиння злегка задимлена і оздоблена прямолінійним орнаментом; внутрішня поверхня горщика вкрита салатом поливою; товщина уламка 3,5 мм (рис. 9, 12). Датується 2 пол. XVI – 1 пол. XVII ст.

Єдиний уламок *кахлі* відкрито у похованні 4. Вона виготовлена із глиняного тіста, яке окрім дрібнозернистого піску містило домішки крупних зерен карбонату кальцію. Останнє при випалі в окислювальному середовищі надало виробу світлішого (жовтуватого) кольору і “дзвінкості” черепка. Збережений уламок – це частина щитка, на якому чітко зображений сюжет із рослинними мотивами. На звороті щитка – залишки сажі; товщина уламка – 8 мм (рис. 9, 2). Щиток без поливи, репрезентує тип кахель, поширених в епоху ренесансу. Датується 2 пол. XVI ст.

Цегла. З поховань походить ціла збірка цегли-пальчатки, яка виявлена у більших та менших фрагментах. Найбільший уламок знаходився в похованні 20. Цеглина шириною 14 см і товщиною 4,5 см, збереглася на довжину 15 см. Виріб випалений до червоно-оранжевого кольору. Такої ж товщини і ширини цеглина зафіксована у похованні 9, яка, на відміну від вище згаданої, випалена до жовтого кольору. Вона збереглася на довжину 10-13 см. Подібна цеглина жовтого кольору, що збереглася на довжину 5-10 см, знаходилася у похованні 3. Ще один уламок жовтуватої цегли, товщиною 4,5 см довжиною 4 см, знаходився у похованні 7. Скупчення з чотирьох уламків жовтих цеглин відзначено у похованні 2. Два найбільші фрагменти належали до однієї цеглини, що збереглася на довжину 20 см і ширину 12 см при висоті 4,5 см. Решта уламків цеглин у похованнях 4 та 6 були значно дрібніші і не відображали автентичних розмірів жодної зі своїх сторін.

Вище описані зразки цеглин відрізняються від цегли, з якої були вимурувані стіни костелу і товщина котрої коливалась в межах 5-8 см. Місце розташування цеглин у похованнях, а саме під черепом, дозволяє стверджувати, що їх використовували в якості своєрідних “подушок”, які укладали небіжчикам під голову. З цією ж метою було використано плаский уламок щитка кахлі.

Цікава знахідка відзначена у похованні 6. Це залізна **підківка** до чобота (рис. 9, 7). Вона мала еліпсоподібну в плані форму розміром 6 x 3,5 см і висотою: максимально – 3,1 мм, мінімально – 1,8 мм. Зверху, по краях і посередині, у бортику знаходилися три шипи для кріплення до підбора. Біля підківки лежали фрагменти грубої шкіри зі слідами швів по краю, які нагадували підшву. Увесь предмет вкритий іржею, на якій з одного краю відбилося складне переплетення ниток тканини. Подібні підківки застосовували лише до взуття, що посідало каблуки. Як правило, це була модель чобота західноєвропейського типу, яка почала проникати у Річ Посполиту у 2 пол. XVI ст. Носили такі чоботи, переважно, представники суспільної верхівки до парадного одягу. Однак у похованні цей чобіт (або його нижня частина з каблуком) знаходився під черепом і призначався, очевидно, в якості підкладки під голову небіжчикова.

Девоціоналії репрезентовані лише разком вервиці з поховання 13 (фото 1). Вона складалася із 146 намистин, із яких більшість (130 од.) виготовлена з чорного непрозорого (заглушеного) скла. Чорні намистини склалися із 42 крупних бусин, огранених на 24 грані (висотою 5-9 мм і діаметром 7-10 мм), 85 дрібних бісеринок (висотою 2,5 мм і діаметром 4 мм) та хрестика з трьох огранених рамен (довге рамено мало довжину 2 мм і ширину 4 мм; короткі рамена виносили у довжину 9 мм і у ширину 5 мм). У процесі розчистки вервиці простежено первісний порядок нанизування намистин. Так кожна гранчаста намистина чергувалася із двома чорними бісеринками. Короткий кінець вервиці мав дещо інший характер. Він складався щонайменше з трьох пар обплетених срібним дротом дерев'яних намистин (висотою 16 мм, діаметром 10 мм). Між кожною парою нанизано п'ять бісеринок, серед котрих три опуклобоккі зелені (висотою 2 мм, діаметром 3,5 мм) та дві біконічні кістяні (висотою 3 мм, діаметром 4 мм), що чергувалися (рис. 9, 20). Цікавою знахідкою є фрагмент червоного шовкового

шнурочка, на який згадані дерев'яні бусини були нанизані відразу після скляних без будь-якого переходу. Останнє разом із великим розкидом намистин між ліктями небіжчика схиляє до припущення, що у поховання було покладено не суцільну вервицю, а незамкнений у кільце розкомплектований разок (хоча й з необхідною кількістю бусин), яким обмотали руки небіжчиків.

Своєрідну оздобу містило поховання 8. Знахідка являє собою разок намиста із 31 бусинки й одного медальйона (фото 2). Для намистин відзначено дві сукупності: чорного та жовто-коричневого кольору. Зразки чорного кольору виготовлені з непрозорого (заглушеного) скла. 12 екземплярів – це біконічної форми вироби (висотою 4-7 мм і діаметром 8-10 мм), поверхня яких відшліфована маленькими ромбічними гранями, що створюють враження стільників. Намистини вкриті численними тріщинами. Інші 7 бусинок виготовлені з непрозорої чорної маси, зовнішня поверхня яких відливає темно-синім кольором, а подекуди – металевою плівкою. У поперечному розрізі це призматичні вироби (висотою 5-6 мм, шириною 5 мм), поверхня яких вкрита гранями. Серед решти намистин одна бусина виготовлена з напівпрозорого скла молочного кольору. Вона має опуклобоку в поздовжньому й округлу у поперечному перерізах форму (висотою 9 мм і діаметром 10 мм). Решта скляних намистин (10 цілих і одна у фрагментах) виготовлені із прозорого скла жовто-коричневого кольору прийомом навивання. В цілому, їм намагалися надати еліпсоподібну форму у поздовжньому й округлу у поперечному перерізах, однак, при збереженні загальних пропорцій кожна бусинка посідає певні відмінності. Висота намистин коливається в межах 10-13 мм при діаметрі 7-9 мм. З такого ж скла виготовлена гранчаста бусина висотою 9 мм і діаметром 10 мм.

Складовим елементом намиста був маленький медальйон, від якого збереглося лише округле скельце діаметром 14 мм і товщиною 2 мм. Воно виготовлене із прозорого скла, в якому видимі бульбашки повітря. Край скельця по периметру ретельно ретушований (оббитий), а не зашліфований. Входячи до складу намиста, це скельце повинно було посідати оправу і вушко для підвішування, які не збереглися. Що являв собою цей медальйон важко сказати. Можливо, він, як іконка, містив якусь мініатюрну літографію, або як релікварик – пасмо волосся і т. п.

Щодо цілості намиста, то воно має збірний характер. Можемо з впевненістю стверджувати, що усі чорні намистини, аналогічні бусинам з вервиці поховання 13, також походять із вервички. Жовто-коричневі скляні намистини – також фрагмент вервиці, серед бусин якої гранчаста розподіляла десятки. Очевидно, що дані вервиці, більші частини яких були знищені, не підлягали вже відновленню, тому решта цінних (освячених) бусинок нанизали на шовковий шнурочок, створивши намисто для дитини. При цьому це не була звичайна оздоба. Поєднання розкомплектованої вервиці з медальйоном-іконкою (або реліквариком) перетворювало цей предмет у різновид девоціоналій.

Єдина знахідка, зафіксована за межами поховань – це *монета*. Вона знаходилася у сипкому заповненні (сухий порошокподібний сірий ґрунт, перемішаний із крихтами черепашника), що насипалося на дно траншеї, прорубаної у східному фундаменті притвору. Місце виявлення монети в об'єкті сучасного походження примушує розглядати предмет як випадкову знахідку. Монета збереглася у задовільному стані. Її Av і Rv лише зрідка вкриті патиною, поміж якою зображення та написи залишилися читабельними. Це мідний шеляг (солід) литовський Яна Казимира Вази чеканки 1666 року.

Завершуючи аналіз здобутих матеріалів необхідно відзначити кілька основних моментів.

1.3 усієї сукупності предметів виділяються артефакти, що походять із заповнення могильних ям та домовин поховань – тобто з перевідкладених шарів. Широкий хронологічний діапазон ужиткування цих знахідок свідчить про існування на даній ділянці слідів поселень доби пізнього палеоліту – епохи бронзи, які повністю знищені дослідженими похованнями. Не дивлячись на зруйнованість культурного шару згадані предмети вперше сигналізують про можливість наявності на території міста Дубна стоянки пізньокам'яної доби.

2. Окрему групу знахідок складають: а) предмети, що репрезентують категорію індивідуальних речей, що належали померлій особі (одяг, взуття, аксесуари, девоціоналії); б) інвентар, що супроводжував поховання і становив складовий елемент поховального ритуалу (цеглини, уламок кахлі, підківка, покладені під голову небіжчика). З цієї сукупності матеріалів лише двом артефактам притаманні хронологічні властивості – уламок кахлі і підківка, час співіснування яких обмежується 2 половиною XVI ст. Враховуючи те, що початок будівництва бернардинського костелу припадає на 1617 рік (про це йтиметься нижче), усі досліджені поховання датуються в межах 2 половини XVI ст. – 1617 р. Виділені у процесі розкопок рівні залягання поховань, свідчать про окремі фази функціонування кладовища в межах вище окресленого хронологічного періоду.

3. Наявність серед поховального інвентаря нечисленних речей, пов'язаних із християнством римо-католицького обряду (характерної форми вервиця та параман), дозволяє твердити, що досліджені поховання становили складову частину католицького цвинтаря.

4. Таким чином, під час розкопок у 2003 році під фундаментами мурованого бернардинського костелу було виявлено залишки невідомого раніше пізньосередньовічного цвинтаря. До сьогоднішнього дня невідомим залишався і храм, довкола якого було закладене це кладовище.

Проте виявлені нещодавно архівні матеріали дозволили звернутися до питання ідентифікації та інтерпретації здобутих археологічних матеріалів.

* * *

У Луцькій гродській книзі було зроблений запис про подію, що сталася у Дубні 22 липня 1596 року. Того дня у понеділок на світанку дубенські міщани знайшли мертвого чоловіка на вулиці Швецькій (Шевській). Урядник розпочав слідство у присутності Генерального возного Волинського воєводства, який розповів про бачене.

*«...был есмь в месте Дубне и видел есмь человека на смерть забитого, лежащего, на марах, посеред rynku Дубенского, против церкви Святого Микола (див. рис. 10). Там же мещане и предмещане Дубенские и из сел околичных Дубенских подданные были на громаду зобранные. ...Тыеж мещане и вся громада оповедали и оказовали мне на том теле раны, то есть голова и тварь вся збита, ледво знать, что человек был, и в тыл головы две раны, знать сокиркою тятые, и все тело сине побито, котораго дей человека незнаемо, ни ведаемо, откуда был, и кто его забил, аболи теж неведаемо, если его откуда инуд забитого не подвезено и тут покинено». Слідство тривало цілий тиждень, впродовж якого тіло загиблого тричі виставляли для упізнання. Коли так і не вдалося встановити особу потерпілого, урядник розпорядився **«...тое тело на цвинтару у костела римского, в месте Дубенском, поховать»** [Иванишев, 1863, с. 56-61].*

У цьому документі вперше згадується про існування католицького костелу у Дубні. Місто на той час належало Костянтину Острозькому (* 1526 †1608), що дає підстави пов'язувати фундацію на побудову храму з його іменем. Коли було зведено костел невідомо. Однак появу його найімовірніше слід відносити до періоду після Люблінської унії (1569 р.), коли зі скасуванням політичного кордону з Польщею* перед католицькою Церквою відкрилась дорога на Волинь. У 80-х рр. XVI ст. дії польсько-католицьких кіл, спрямовані на приєднання православних до Риму, набувають особливої активності. У зв'язку з цим у Дубні в 1584 р. відбувся з'їзд 50 православних богословів для вирішення насущних ідеологічних питань [Мисько, 1990, с. 45, 58-63]. Відтоді інтенсивно розвивається антикатолицьке протистояння православної громади Волині, активним поборником якого виступив Костянтин Острозький.

Є дані про те, що у 1582 році Костянтин Острозький відбудував із руїн парафіяльний костел, заснований ще Федором Острозьким [Kardaszewicz, 1913, s. 37]. Виходячи з того, як

* Згідно Акту Люблінської унії Волинь, Київщина й Східне Поділля були вилучені зі складу Великого князівства Литовського і передані до Польської Корони.

розвивалися події на Волині у наступні роки, це, очевидно, була остання пожертва князя на користь католицької Церкви. Враховуючи вище зазначені обставини, вважаємо за можливе обмежити верхню границю заснування Дубенського костелу початком 80-х рр. XVI ст. Таким чином, цілком ймовірно, що храм було збудовано у перше десятиліття після прийняття Люблінської унії.

Другою половиною XVI ст. датується нижня хронологічна границя функціонування католицького цвинтаря, окремі поховання з якого виявлені нами під фундаментами бернардинського мурованого костелу (і детально проаналізовані на початку цієї статті). Це дає підставу розглядати в якості єдиного й одночасового комплексу католицький костел, згаданий у документах під 1596 р., і поховання, виявлені та розкопані у 2003 р.

Цінні свідчення щодо першого католицького храму у Дубні було виявлено серед матеріалів, які походять з архіву бернардинського монастиря і сьогодні зберігаються у архіві Провінції оо. Бернардинів у Кракові*.

...Князь Януш Острозький, син Костянтина Острозького, після смерті батька у 1614 році заснував фундацію на побудову монастиря і запросив до Дубна ченців-бернардинів, тимчасово оселивши їх поблизу замкової каплиці, у котрій вони відправляли богослужіння [Wyszawski, 1985, s. 50]. Будівництво бернардинського комплексу, розташованого на західній окраїні Дубна поблизу Луцької брами (рис. 10), розпочалося 13 липня 1617 року, про що свідчила таблиця, вмурована у південний фасад мешкального корпусу монастиря і присвячена урочистій закладці будівлі [Bohdziewicz, 1976, гус. 22]. До цього часу і наступні три роки бернардини продовжували мешкати на старому місці, яке в жодному з відомих документів докладніше не окреслене. Однак, у 1620 р., коли надане під монастир приміщення стало затісне, Януш вирішив переселити монахів у Луцьку браму [Вагаць, 1874, s. 356], поближче до їх майбутньої обителі. Однак, проживання у невеличкій, дерев'яній Луцькій брамі (кам'яна вежа, яка збереглася до наших днів була збудована лише у 1623 році – Лист..., 1623 р.) поряд із вартовими і митниками, серед метушні, не цілком відповідало чернечому трибу життя. Януш помер і не встиг здійснити свій задум. Логічне пояснення намірам князя міститься у відомостях з історії монастиря, в тому числі занотованих в Актах візитації. Так, свого часу Петро Богдзевіч опублікував виписки з праці “Liber Vice-Syndicalis ad usum Conventus Dubnensis”, яка зберігається у бібліотеці Духовної семінарії у Варшаві [Bohdziewicz, 1976, s. 156-159]. Серед іншого цей документ містить дуже важливу інформацію про те, що Януш Острозький, запросивши бернардинів до Дубна, одночасно порушив клопотання перед Луцькою консисторією про обмін території парафіяльного костелу св. Андрія на ділянку бернардинського монастиря. Про те, що ця домовленість була досягнута, підтверджує привілей, наданий у 1625 р. Олександром Заславським, яким вищезгаданий обмін був ухвалений. Звідси стало відомо, що парафіяльний костел був присвячений святому Андрію. Для побудови обителі Януш Острозький виділив дуже обширну ділянку землі на західній околиці міста, поблизу оборонної вежі, яка охороняла в'їзд до Дубна зі сторони Луцька (звідси і її назва – Луцька брама), і поряд з оборонним валом [Wizyta... 1850, s. 193]. Цілком очевидно, що ця територія включала також і старий костел св. Андрія, і прилеглий до нього цвинтар. Не викликає сумнівів, що отримавши нову ділянку, бернардини взяли під свою опіку і колишній парафіяльний храм. Цим і пояснюється намір князя Януша переселити ченців у Луцьку браму.

Щодо первісного місця поселення бернардинів, то здійснений обмін ділянками дає підставу припустити, що спочатку монахи посідали приміщення у центрі міста, у щільно забудованому північно-східному куті ринкової площі – і це дійсно було дуже близько до замкової каплиці. Згодом тут побудували новий дерев'яний костел, що мало місце, найімовірніше, вже після того, як остаточно завершилось спорудження усього бернардинського комплексу, який освятили у 1658 р. Це підтверджує Заповіт Барбари Зайковської з 1656 року, у

* Висловлюю щире подяку отцю професору Веславу Муравцю, директору архіву, за всесторонню підтримку і допомогу у дослідженнях історії дубенського бернардинського осередку.

якому вона відписала пожертву на побудову фарного костелу у Дубні [Oblata...1656]. Новий парафіяльний дерев'яний костел, присвячений вже Яну Непомуку, як свідчать плани Дубна кінця XVIII ст. (рис. 10), ще функціонував у 1795 році, коли поряд із ним розпочалось будівництво мурованого костелу, яке завершилось у 1830 р.*

Усі джерела і автори однакові у тому, що споруда нового, мурованого бернардинського костелу, присвяченого Непорочному Зачаттю Пресвятої Діви Марії, була збудована у 1629 році [Akt Wizyty... 1838 r., s. 1; Wizyta... 1850 r., s. 193; Wyczawski, s. 681; Golichowski, 1899, s. 28-29]. Після того, у листопаді храм освятили (що припало на день всіх святих), бернардини урочисто перенесли до нього зі старого костелу св. Андрія фігуру Матері Божої [Bohdziewicz, 1976, s. 138, 158].

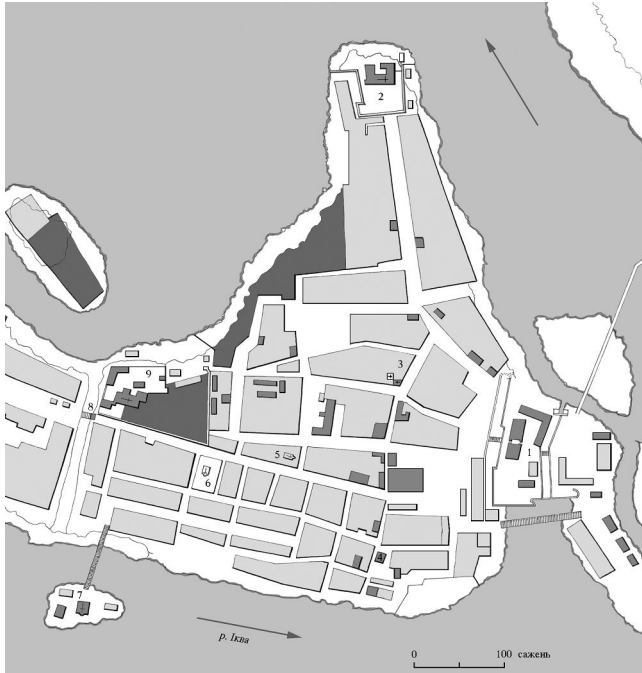

Рис. 10. Дубно. План центральної частини міста. 1795 р. Умовні позначення: 1 – замок князів Острозьких, 2 – монастир сестер Кармеліток, 3 – фарний костел св. Іоана Непомука, 4 – синагога, 5 – церква св. Миколая Чудотворця, 6 – церква св. Іллі Пророка, 7 – Спасо-Преображенський монастир, 8 – Луцька брама, 9 – монастир оо. Бернардинів

Fig. 8. Dubno. Plan of the central part of the town. 1795. Conventional marks: 1 – castle of Ostroz'ki princes; 2 – Carmelitan sisters order cloister; 3 – st. John Nepomuk church 4 – synagogue; 5 – st. Mycola church; 6 – st. Illja Prophet church; 7 – Spaso-Preobrazhens'ky cloister; 8 – Luts'k gate; 9 – Bernardynian cloister

назавжди знищені. На план була нанесена і мурована капличка, яка розташовувалась навпроти першого від вівтаря вікна на південному фасаді бернардинського костелу [Bohdziewicz, 1976, s. 137, 149, рис. 2]. Дуже звабливо було б припустити, що згадану капличку встановили на місці старого дерев'яного костелу св. Андрія.

Судячи із сучасного стану ділянки довкола будівлі колишнього бернардинського костелу (нівелювання верхніх стратиграфічних нашарувань, численні перекопи і т.п.), марно було б сподіватися натрапити на сліди дерев'яного костелу св. Андрія. Тому особливої ваги набувають свідчення, що містяться у Візиті за 1855 рік [зберігається у Державному архіві Житомирської області – ф.178, оп.7, сп.1295], згідно яких фундаменти мурованого храму були закладені на північ від старого дерев'яного костелу [Тарутінова, 1996, с. 10]. В усіх візитах зазначається, що на південь від бернардинського костелу посеред цвинтаря знаходилася мурована капличка на шести колонах, у якій було влаштовано два вівтаріки з іконами Ісуса Христа та Іоана Хрестителя [Akt wizyty, 1838; Wizyta, 1850]. Мурована капличка, яка згадується також і у „Liber Vice-Syndicalis ad usum Conventus Dubnensis” під 1705 роком, ще існувала у 1872 р., коли до Дубна приїжджав інженер Олександр Павловський. Він виконав ситуаційний план всього бернардинського комплексу і зробив кілька рисунків об'єктів, які під час перебудови костелу у православний Свято-Миколаївський собор (1875-1876 рр.) були

* Фарний костел Яна Непомука зберігся до наших днів і сьогодні є діючим римо-католицьким храмом.

ЛІТЕРАТУРА

Иванишевъ Н.

1863 О древнихъ сельскихъ общинахъ въ югозападной Россіи. – Кіевъ.

Лист

1623 Лист князя Олександра Заславського до настоятеля бернардинського монастиря у Дубні отця Мальхера від 27 липня 1623 року. – Archiwum państwowe w Krakowie. Archiwum Sanguszków, 75/II – 75/III. – S. 303.

Мисько І.З.

1990 Острозька слов'яно-греко-латинська академія. – К.

Тарутінова І.В.

1996 Исторична записка. Комплекс споруд монастиря Бернардинів в місті Дубно Рівненської області. – Машинопис. – Науковий архів Державного історико-культурного заповідника у м. Дубно. – Київ.

Akt

1838 Akt Wizyty Jeneralnej Kościoła i Klasztoru xięży Bernardynów Dubieńskich Przez NPJX-a Prowincyała Zakonu Bernardyńskiego Lektora S-tej Teologii Definitora Habitualnego Cypriana Wiszniewskiego Roku 1838 M-ca lipca 11 dnia odprawiony. – Фонди Національного музею у Львові. – Інв.РКЛ-708.

Barącz S.

1874 Pamiętnik zakonu oo. Bernardynów w Polsce. – Lwów.

Bohdziewicz P.

1976 Kościół i klasztor oo. Bernardynów w Dubnie // Studia z dziejów sztuki polskiej. – Lublin.

Golichowski N.

1899 Przed nową epoką. Materiały do historii oo. Bernardynów w Polsce. – Kraków.

Kardaszewicz S.

1913 Dzieje dawniejsze miasta Ostroga. – Warszawa-Kraków.

Oblata

1656 Oblata zapisu JMCi Paniey Barbary Zaykowskiey w Grodzie Łuckim Die 12 Januaryj 1656. – Archiwum Prowincji oo. Bernardynów w Krakowie, sign.RGP-b-3 – S. 339

Wyczawski H.(OFM)

1985 Klasztory Bernardyńskie w Polsce w jej granicach historycznych. – Kalwaria Zębzdowska.

Wizyta

1850 Wizyta Kościoła i Klasztoru zasztatnego xx. Bernardynów w Dubnie Dyecezji Łucko-Żytomierskiej za rok 1850 sporządzona. – Acta Prowincji Litewskiej Bernardynów z 1459 r. – Archiwum Prowincji oo. Bernardynów w Krakowie, Sygn. L-12.

Vira HUPALO

MEDIEVAL CEMETERY OF ST. ANDRIJ ROMAN CATHOLIC CHURCH IN DUBNO

In 2003 the atrium of post-Bernardynian church was excavated. About twenty burials in coffin without inventory were found. On the base of archaeological research and investigations of archival materials this burials were defined as a part of Late Medieval cemetery, which was situated near the st. Andrij Roman Catholic church of XVI. On the place of this complex the Bernardynian church was built in 1617-1629.